

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola**

UHRMAN IVÁN:

KAZÁROK, MAGYAROK, ZSIDÓK

HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Budapest, 2022

I. A „dolgozat” témaválasztása és célkitűzései

A „dolgozat” három, egymással szorosabban összefüggő problémakört vizsgál. Az első: a Kazár Kaganátus uralmának és vezető rétegének zsidó hitre térése; ennek kronológiája, lezajlásának mikéntje, s az így létrejött valláspolitikai helyzet sajátosságai (különös tekintettel a birodalomnak a középkorban szinte egyedülálló toleranciájára a más hitűek irányában. A második: mindennek hatására a Kaganátussal kapcsolatban álló, honfoglalás előtti magyarokra, különös tekintettel az ún. kabarok szerepére. Harmadszor: volt-e és milyen folytatása e hatásnak a Szent István utáni, keresztény magyar királyságban, másképp: a zsidók feltűnően kedvezményezett helyzete még a 13. században is (sőt, akkor leginkább!) levezethető-e ebből, avagy csupán gazdasági nélkülözhetetlenségükkel magyarázható?

1. Hogy a Kaganátus története folyamán valamikor megtörtént az említett betérés, azt nemcsak az ún. „kazár levelezés” sokáig vitatott forráscsoportja igazolja, hanem muszlim szerzők sora is. Keresztény forrásaink másként tudják ugyan, de mivel egyfelől azt ők sem tudják tagadni, hogy itt a keresztény térítőknek igen súlyos zsidó konkurenciával kellett szembesülniük, másrészt állításuk, mely szerint igenis a keresztény térítők kerekedtek felül, olyannyira ellentmond nemcsak minden egyéb forráscsoportnak, de a pusztán logikának is, hogy komolyan aligha vehető. Ugyanakkor a legutóbbi időkig bizonytalan volt a kutatás ennek datálásában: a 730-as évek elejétől a 860-asokig terjedt a felvetett elképzelések száma, közbül Hārūn ar-Rašīd (786-809) uralkodási idejével. A muszlim források döntő többsége ugyanakkor azt is leszögezi, hogy a birodalomban jelen lévő – jogilag teljesen egyenrangúként kezelt – négy vallás közül a zsidóké volt a legkisebb lélekszámú. S még így is erősen kérdéses, hogy ez a kazáriai zsidóság a szigorú rabbinikus felfogás szerint mennyire minősülhetett érdembelinek. Gyakran feltételezték, hogy Kazáriában a karaita szekta képviselői voltak jelen. Tolszov professzor az ötvenes években egy speciális, zsidó-párszi szinkrétizmust feltételezett, amely Khorezm területén alakult ki (ott számos régészeti bizonyítéka van), s a muszlim invázió előtt menekülő khorezmiek hozták volna magukkal Kazáriába. Annyi bizonyos: a kazár birodalomban jellemző mezőgazdasági ágazat volt a sertésenyésztés, az alkirály valójában talán inkább a kagán(?) előtt napkorongot imitáló bronztükröt hordoztak, ha kivonult, és a kagánnak huszonöt felesége volt Ibn Fadlān szerint. Mindebből látható, hogy a halákha szigorú megkövetelése semmiképp nem lehetett jellemző a kazár előkelőkre. De nem mutat mást maga a kazár levelezés sem, amely szerint a betérésben főszerepet játszó kazár (al)király, Bulán még templomot is kívánt volna építeni.

2. Hogy a magyarok a honfoglalás előtti évszázadokban kapcsolatban álltak a kazárokkal, azt számos forrás igazolja. A hagyományos tudományos felfogás éppen a Kazár Birodalom alattvalóinak tekintette őket a honfoglalást közvetlenül megelőző időkig. Bár ezt az elképzelést 1990-ben Harmatta János – egy Theophanés-szemelvény újszerű értelmezése alapján – megcáfolta, rámutatva, hogy a „hét törzs”, azaz a magyarok már 690 körül az Al-Dunánál tartózkodtak – a szakirodalomban még azóta is kísért. Valójában Ibn Rusta is igazolja, hogy a kazárok és a magyarok között a Birodalom fennállásának jelentős részében ellenséges lehetett a viszony (ld. Sarkel erőd építésének körülményeit!). Tény azonban, hogy a 9. század közepén a viszony megjavult, s ekkor láthatta a kazár diplomácia indokoltnak, hogy fejedelmet emeljen ki a magyarok közül, s ha már közvetlenül – a túlzott földrajzi távolság miatt – nem vonhatja őket ellenőrzése alá, legalább e fejedelmen keresztül tegye meg. Miután ez valóban megtörtént, de nyilván már előzőleg is értelemszerű kellett legyen a kazárok és magyarok között a kulturális, így a vallási kölcsönhatás is. Komoróczy Géza – természetesen igen erős iróniával – úgy fogalmazott, hogy ha a kazáriai zsidó vallásgyakorlat hatott egyáltalán a magyarságra, úgy éppen a fejedelmi és törzsfői arisztokrácia tagjait, Álmost, Árpádot, Ku[r]szánt gyanúsíthatnánk zsidó betéréssel. Ám nem szabad elfeledni, hogy Kónstantinos császár tanúsága szerint három kazáriai törzs, az ún. kabarok – meghatározhatatlan időpontban – a magyarokhoz csatlakoztak. Mivel itt egy három törzsből összekovácsolódott, kisebb törzsszövetségről van szó (s nem holmi gyülekezés tömegéről, amelyet csak a magyarok szerveznének törzsekbe, ahogyan Hóman Bálint kívánta láttatni!), ennek nyilván megvolt a maga törzsi

arisztokráciája, amely, ahogyan a kazár arisztokrácia általában, legalább részben zsidó vallású lehetett. Ezt a lehetőséget a hazai kutatásban elsőként Kohn Sámuel vetette fel még a 9. században, s noha munkáját a kortársak és az utókor részéről egyaránt sok támadás érte, érdembeli cáfolata mind ez ideig nem sikerült.

3. Az Árpád-kori magyar királyság zsidópolitikája kitűnt páratlan toleranciájával. Püspöki Nagy Péter egyenesen a Kazár Kaganátus általános – és a középkorban páratlan – vallási toleranciájának örököseiként, továbbvivőiként értékelte az Árpádokat. A 11. század vége előtt egyáltalán nem ismerünk magyarországi zsidótörvényt. A Szent László- és Könyves Kálmán-korabeli, ilyen vonatkozású törvények is enyhességükkel, jóindulatukkal tűnnek ki. Az 1222-es (majd az 1231-es) Aranybulla ugyan tartalmaz egy szigorú korlátozást a zsidókkal szemben, de egyrészt ez is arra mutat, hogy ilyen korlátozásnak ezt megelőzően nem voltak alávetve, másrészt köztudomásúlag a király e korlátozásokat sem tartotta be. IV. Béla zsidóprivilegiuma (a *Beleenum*), amely (a Nagy Lajos-korabeli kurta intermezzótól eltekintve) Mohácsig meghatározta a zsidók jogi helyzetét Magyarországon), nagyobbrészt ugyan Harcias Frigyes osztrák herceg hasonló kiváltságlevelét írja át, de még ahhoz képest is szélesíti a zsidók lehetőségeit. Mindez nem magyarázható csupán a zsidók gazdasági fontosságával a korai magyar királyságban. Egyrészt, mert ez a szempont ugyanígy érvényesült a szomszédos Csehországban, ahol ennek ellenére sor került súlyos zsidóellenes atrocitásokra is a tárgyalt időszakban; másrészt, mert a gazdasági szempontból hasonlóan fontos muszlim pl. Könyves Kálmán törvényeiben látványosan kedvezőtlenebb megítélés alá esnek (kényszerterítés).

II. A kutatás előzményei, alapjai

Azt a lehetőséget, hogy a honfoglaló magyarok – pontosabban: főként a kabarok – soraiban zsidó hitűek is lehettek, a hazai kutatásban elsőként Kohn Sámuel vetette fel még a 9. században, s noha munkáját a kortársak és az utókor részéről egyaránt sok támadás érte (s nem is csak antiszemita, de nemegyszer öntudatos zsidó vagy filozsemita oldalról is!), érdembeli cáfolata mind ez ideig nem sikerült. Kínálkozik hát e magyarázat az Árpádok zsidópolitikájának magyarázatául is: hogy a kabar-zsidóknak a magyarokkal a honfoglalás idején a magyarsággal egyenjogú helyzete teremtett hosszabb ideig kedvezőbb légkört a hazánkba beköltöző későbbi zsidók számára is, amit csak igen fokozatosan változtatott meg egyrészt az egyházi álláspont szigorodása a gregoriánus időkben, másrészt a hazai zsidóság összlétszáma látványos megugrása az I. Keresztesháború és az ezzel együtt járó nyugatabbi pogromok hatására, végül pedig a II. András-féle „új berendezkedés” gazdaságpolitikájában vállalt szerepük.

A kortárs szakirodalomban a leggyakrabban hangoztatott ellenérv nem történettudományi, hanem politikai jellegű: hogy tudniillik Kohn koncepciója egyszerűen a hazai neológ (sőt, részben akár orthodox!) zsidóság asszimilációs törekvéseit, reményeinek visszavetítése a múltba, így teremtve meg egy ezeréves magyar-zsidó sorsközösség illúzióját. Holott a kérdés nem az, hogy Kohn híve volt-e az asszimilációnak (természetesen az volt), nem is az, hogy politikai meggyőződése nyomott hagyott-e munkásságán (melyik történettudósén nem?!), hanem csakis az: ragadta-e a mondott meggyőződés bármikor odáig, hogy tudományos igényességét, netán becsületességét feladva, a forrásokat megerőszakolva vagy éppen meghamisítva járjon el. Ennek részletekbe menő vizsgálatából kiindulva, de az azóta eltelt kis híján 125 év lehetőség szerint minden újabb kutatási eredményét hasznosítva próbáltam újra, lehetőleg elfogulatlanul megvizsgálni a témát.

[Munkám lezárásakor még nem volt alkalmam olvasni Shaul Stampfer tanulmányát (*Did the Khazars Convert to Judaism?* Jewish Social Studies 19. [2013] 1-72.), mely hosszú idő után elsőként kérdőjelezi meg mindenestül már a Kazár Birodalom vonatkozásában is a zsidó vallás jelenlétének realitását. Így „dolgozatomban” erre nem is reflektálok. A választható előadás-témák között felajánlottam, hogy ezzel is szembesüljek.]

III. A kutatás módszere

Filológusi végzettségemnek megfelelően mindenekelőtt a hagyományos filológus-történeti kutatási módszert választottam. Ennek lépései:

1. A források minél szélesebb körű, lehetőség szerint teljességre törekvő összegyűjtése, majd újravizsgálása – lehetőség szerint eredeti nyelven. Mivel turkológiai képzettségem nincs, így e munkában igen komoly előnyt jelentett számomra, hogy a Kazár Birodalom eredeti (véltetően török) többségi nyelvén semmilyen forrás nem maradt ránk. A rendelkezésünkre álló források görög, latin, héber, arab és ószláv nyelvűek. Ezek közül egyedül az arab szövegek tekintetében voltam kénytelen kizárólag fordításokra hagyatkozni (ez munkámnak értelemszerűen gyengeségét jelenti), a többi mindig igyekeztem eredetiben vizsgálni.

2. A szakirodalom szintén teljességre törekvő áttekintése, bár ennek határt szab, hogy szinte naponta szaporodik.

3. Mindezek áttekintése után mind a források, mind a szakirodalom egymással való ütköztetése, szavahihetőségük, logikus mivoltuk vizsgálata, s ennek eredőjeképpen saját vélemény megfogalmazása.

Természetesen súlyos módszertani hiba lett volna kizárni az egyéb tudományterületek (mindenek előtt a régészet) információit kirekeszteni, ahol a vizsgált kérdéskörhöz kapcsolhatók. Mivel azonban ilyen téren önálló kutatásokat folytatni nem volt kompetenciám, így ilyen vonatkozású hivatkozásaim szükségképpen mindig másodlagosak.

IV. A „dolgozat” szerkezeti felépítése

Munkám valójában nem egységes dolgozat, hanem tanulmánykötet, amelyben nyolc, a fentebb bemutatott téma egyes részleteit vizsgáló tanulmányomat gyűjthettem egybe a máriabesnyői Attraktor kiadó kedvességéből. A tanulmányok sorrendbe állítása nem keletkezésük kronológiája, hanem nagyjából a vizsgált kérdések kronológiája szerint történt. Ennek megfelelően az első két értekezés még egyértelműen kazár témájú – magyar vonatkozás nélkül; a következő kettő már a kazáriai zsidó vallásgyakorlatnak a magyarokra gyakorolt hatását, annak lehetőségeit vizsgálja, kiemelt szerepet juttatva a kabar kérdésnek. (Bár mind a nyolc tanulmányban áttekintem a szakirodalmi előzményeket, ám az utóbb említett kettő közül a másodikban kiemelt szerepet kap a tudománytörténeti szempont, hiszen e munkám eredetileg egy Scheiber Sándor emlékének szentelt folyóiratszám részére készült.) Az ötödik fő témája inkább a magyar történelem, illetve az abban Anonymus szerint szerepet játszó, Zombor nevű 10. századi személy, illetve a későbbi Zombor és Gyulazombor nemzetségek története, egymáshoz való viszonya; egyanakkor egyik alfejezetében visszatérek a második tanulmány (Szabriél) témájához, s az abban megfogalmazott, korábbi elképzelésemet részben felülbírálom.) A hatodik tanulmány a Hartvik-legenda egy motívumát próbálja kapcsolatba hozni a zsidó misztika egyik jellegzetes technikájával (*temúrá*), s így közvetve igazolni a zsidó kultúra tolerálását, ebből következően jelenlétét még Szent István környezetében is. Az utolsó két tanulmány már a hazai zsidóság helyzetének 13. századi változásait vizsgálja, ennek tekintetében is mérlegre tenni igyekezve a Kohn-féle indoklás tarthatóságát.

V. A „dolgozat” főbb eredményei, konklúziói – tézisek

1. Kutatásaim talán legnagyobb eredményének tekintem, hogy Bulán „királyt” (kagán-béget), akinek életét, tevékenységét eddig nem sikerült megbízhatóan elhelyezni időben, immár véglegesen a 860 körüli időszakra tudtam datálni, kimutatva, hogy az ószláv forrásban emlegetett, 866-ban uralkodó Zombr „kagán” övele azonos, neve az ő nevének (a.m. 'bölény') tükörfordítása. Így az is igazolódik – szemben Püspöki Nagy Péter véleményével, amelyet korábban magam is hajlamos voltam elfogadni –, hogy a „kazár hitvita”, a kazár levelezés adatának megfelelően valóban Bulán (s nem az unokája) idejében zajlott.

2. Ennek fényében javasoltam, hogy Bulán és Óbadja valójában egy és ugyanaz a személy, akinek az előbbi a betérés előtti, török, míg az utóbbi a „hitközségi” neve. Hogy két különböző személyről, nagyapáról és unokáról lenne szó, az József király levelében csak szövegromlás, esetleg utólagos, rabbinikus szellemű módosítása a történetnek.

3. Utóbbi javaslatomból is következik, de már azt megelőzően, József király levelének és az ún. Schechter-töredéknek összehasonlító vizsgálata alapján igyekeztem kimutatni, hogy az utóbbi szövegben emlegetett Szabriél viszont *nem* azonos Bulánnal, ahogyan a legtöbb kutató feltételezte. De nem is a Bulánnal párhuzamosan betérő kagán teve – őt, ószláv fordítás szerint héber nevén Zecharjának (Zaharia, Zakariás) nevezték. Szabriél gyaníthatóan a „hitvitán” zsidó részről vezérszerepet játszó rabbi lehetett. Nachmanidés nyomán e rabbit Jichák haszSzangarí néven szokták emlegetni, ez azonban talán csak romlás Jichák haszSzambaríból, mely utóbbi névalakot Egyiptomban még a 17. században is használták. Szabriél a név eredeti alakja lehetett, amelyből eredetileg a hitvitáról szóló (Szent Konstantin-Cirillre, a Filozófusra, a hitvita keresztény résztvevőjére visszamenő) keresztény beszámolók hagyhatták el az Istent jelentő *-él* utótagot. Sejthetően az ő emlékének hatására kerülnek bele a Szent Szilveszter pápáról szóló legendákba is, a szláv apostolokéba is – más összefüggésekben – a Zambré nevű zsidó, utóbb már eretnek hitvitázók. Hogy utóbb a Töredékben királyt csináltak belőle, annak magyarázata sejthetően a csonkult névalak összetévesztése Bulán nevének fentebb említett szláv tükörfordításával (Zombr).

4. Magának a hitvitának a hagyománya az ismert forrásokban mindenütt magától értetődően erősen legendás. Hogy alapjában mégis hiteles, annak legfőbb bizonyítékául szokták emlegetni, hogy egymástól függetlenül mind a keresztény, mind a zsidó, mind a muszlim források megemlékeznek róla. Csakhogy kivehetően nem egymástól függetlenül. A történet forrása Szent Konstantin görög nyelvű, írott hitvitája lehetett, melyet bátyja, Szent Metód ószlávra fordított, innen egy Konstantinápolyban járt zsidó (a Schechter-töredék szerzője) zsidó szellemben átírta. E levél eljutott Córdobába, Chászdáj ibn Sápúthhoz (az ő diplomáciai levelezésének részeként került elő a kairói genizából), s már itt illesztették bele egy változatát utólag József király levelébe is, a muszlim al-Bakrī pedig ugyancsak Córdobából ismeri a történetet.

5. Ha ennek ellenére feltételezzük, hogy Kostantin 861-es, kazáriai követjárásakor valóban folytatott hitvitát zsidó, esetleg muszlim ellenfelekkel, az alkalmibb jellegű lehetett, mint ahogy a források feltűntetik. Az magukból a forrásokból is megállapítható, hogy a kazár vezetők zsidó betérése már ezt megelőzően megtörtént, és semmiképpen nem ennek következménye volt.

6. A magyarok között a kazáriai zsidó vallásgyakorlat továbbélését igazolja a *temúrá* gyakorlatának kivehető felbukkanása a Hartvik-legendában; az ún. *kálizok* (feltételezés szerint a kabarok egyik törzse) „romlott” Mózes-hite Kinnam□s bizánci történetíró 12. századi adata szerint; mindenekelőtt azonban az, hogy a 10. század derekán két, egymástól független szerző (Chászdáj ibn Sápúth és Ibrahim ibn Jákúb) tesz említést Magyarország területén élő zsidókról. Mivel a kalandozások viharában kevésbé valószínű, hogy Nyugatról települtek volna ide zsidók, így ezek jelenlétét

valóban a Kohn-féle kabar-zsidó elmélet magyarázhatja a leglogikusabban. Hogy a kabarok lázadásának oka éppen a zsidó térítés lett volna a kazár birodalomban, arról Kónstantinos – *egyetlen* forrásunk, aki a kabar lázadásról tudósít! – egyetlen szót sem ejt.

7. A zsidó vallás hazai befogadását természetesen teljesen indokolatlan lenne az Árpád-ház legrégebbi felmenőinek tulajdonítani (náluk ennek semmi jele Géza házasságkötéséig!) éppoly kevésbé Bulcsúnak, akit többen alaptalanul gyanítottak kabarnak, s így esetleg zsidónak (Gyóni Mátyás, Dümmerth Dezső, V. Kovács Sándor), hanem az Anonymus emlegette Tétény vezér jön szóba leginkább ilyen szempontból. Bár Kristó Gyula rámutatott, hogy a később ismert Tétény nemzetség névadója nem honfoglalás kori, hanem jóval későbbi személy, ám magának a névnek türk

eredete és igen előkelő személyre valló jelentése (*tigit*='herceg') feltételezi, hogy ettől függetlenül első viselője Szent István előtti, igen nagy hatalmú személy lehetett. Anonymus szerint Tétény fia Horka, unokája Gyula volt. Mivel Kónstantinos császár nyomatékosan leszögezi, hogy ezek nem személy-, hanem méltóságnevek, az információ úgy értelmezhető, hogy Tétény és leszármazottai eredetileg harkák voltak a magyar fejedelemség rendszerében, utóbb eggyel magasabb tisztségbe léptek elő. A harka cím pontos funkciójáról Kónstantinos igen kevés információt ad. A Szent Lászlónak tulajdonított III. dekrétum 2. §-a azonban I. András királysága és öccse, Béla hercegsége idején egy Sarchas nevű bíró a várnépek összeírását végezte. Ha elfogadjuk Pais Dezső álláspontját, hogy e Sarchas valójában a harka méltóságnév romlott alakja, akkor a méltóságot I. András uralkodása idején, ha rövid időre is, de visszaállították, s ha feladata a királyi szolgálatból magánföldesúri függésbe szorított elemek összeírása volt, akkor feltehető, hogy a harka már Szent István előtt is birtokjogi kérdésekben lehetett főként illetékes. Ezek a magyar törzsszövetség körében viszonylag újonnan felmerült problémák lehetnek, indokolt lehetett hát elbírálásukat olyan személyre bízni, akinek már személyneve is elárulja, hogy a jóval fejlettebb gazdasági rendszerrel, így tulajdonviszonyokkal rendelkező Kazár Birodalomból érkezett. Akkor viszont, ha ő maga és dinasztiája nem volt is zsidó, környezetében indokolt ilyeneket nagyobb számban feltételeznünk. Ez magyarázatul szolgálhatna arra is, hogy mikor a 10. század közepén Bulcsú, majd a gyula gyors egymásutánban megkeresztelkednek Bizáncban, az előbbi csupán formálisan, felületesen válik kereszténnyé, az utóbbi viszont teljes odaadással fogadja el új hitét – sejtethetően mert korábban sem volt számára ismeretlen az egyistenhit, az egyedül üdvözítő, dogmatikus vallás fogalma.

8.

Az 1222-es *Aranybulla* (utólag) 24-ikként sorszámozott cikkelyének eredeti, a kéziratos hagyományban egységesen jelen lévő szövege – központozás híján – négyféleképp is értelmezhető, s egyik lehetséges olvasata kétségtől az, hogy a zsidók (és muszlimok) ettől kezdve ne csak kamaraispánok, vámszedők, sótisztak és vámszedők ne lehessenek, de „az ország nemesei” sem – vagyis a dokumentum kiadásáig lehettek. Ezt az olvasatot elsőként nem is Kohn vetette fel – bár ő természetesen átvette –, hanem a filozemita indulatokkal máskülönben kevésbé gyanúsítható Helmár Ágost. Hogy nem teljesen képtelen, azt az is alátámaszthatja, hogy a dokumentum legelső nyomtatott kiadása óta (1584-ben, Telegdi Miklós és Mosóczy Zakariás törvénygyűjteményében, mely a későbbi *Corpus Juris*-kiadások alapjául szolgált), belehamisítottak egy *sint* igealakot, amely így azt az olvasatot teszi kizárólagossá, hogy a mondott tisztségeket a zsidók (és muszlimok) helyett az ország nemesei töltsék be. Bár magam is valószínűbbnek tartom, hogy Telegdi és Mosóczy e hamisítással egy harmadik lehetséges olvasatot próbáltak elsősorban kizárni (hogy t.i. az ország nemesei *se* tölthessék be e funkciókat), mégsem zárható ki a Helmár-Kohn-féle olvasat sem, hiszen valóban ismerünk olyan zsidót II. András idején, akinek jelentős földbirtoka van, önálló katonai kísérete, olyan muszlimokat, akik katonai szolgálattal tartoztak a királynak; hogy pedig magas állami hivatalokat is betölthettek, azt az újabb, 1231-es *Aranybulla* 31. §-a alapján mondhatjuk valószínűnek.

9. Bár IV. Béla kiváltságlevele túlnyomórészt az osztrák herceg hasonló dekrétumának átírata, ám 19. *caputja* nemcsak azt teszi lehetővé, hogy egy zsidó, ha valamely hitsorsosa meggyilkolásával gyanúsít egy keresztényt, de bizonyítéka nincs, istenítéletet kérjen, s ennek céljából bajvívót fogadjon (ezt Harcias Frigyes privilégiumának 20. §-a is megengedi), hanem egyszerűen azt is, hogy „párbajjal döntsék el” az ügyet. Ez is magában foglalhatná persze a pénzért fogadott bajvívó lehetőségét is, ám ha csak ez lenne megengedett, nem lett volna értelme éppen itt változtatni az egyébként többnyire elég mereven követett eredetén. IV. Béla korában tehát éltek Magyarországon párbajképes zsidók, amiről – angol, francia, német törvényekkel való egybevetés után – megállapíthatjuk, hogy egyetlen, kivételes angliai esettől eltekintve példátlan a középkori Európában; s így ez megint Kohn koncepcióját látszik igazolni.

VI. A szerzőnek a habilitációs értekezés témájában eddig megjelent publikációi

A „dolgozat” (kötet) témájában előzőleg megjelent publikációim azonosak azokkal, amelyeket a kötetben összegyűjtöttem. A kötetben mindegyiknél az irodalomjegyzék után meg vannak jelölve az eredeti megjelenés adatai is.

Megadom azonban itt néhány olyan további tanulmányomat, amelyek, ha szorosabban nem e kötet témájához tartoznak is, egy-egy ponton mégis érintkeznek a fentebb összefoglaltakkal.

Uhrman Iván: Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez. In u.ő: *Szavirok, magyarok, fejedelmek*. Máriabesnyő: Attraktor, 2021. 55-90.

u.ő: Még egyszer az ősmagyar kettős fejedelemségről. *u.o.* 91-124.

u.ő: A gyula-dinasztia oldalhajtsái? (Ajtony, Csanád, Doboka). In u.ő: *Árpádok, szentek, koronák*. Máriabesnyő: Attraktor, 2021. 6-19.

u.ő: Sarolt – történelem és/vagy mítosz? *u.o.* 20-43.